

УДК 399.5

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ У СВІТЛІ ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ

О. Жук

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті здійснено аналіз еволюції поглядів і концепцій різних наукових шкіл щодо сутності зовнішньої торгівлі та визначення її ролі в економічному зростанні держав. Обґрунтована залежність між економічним розвитком країни, її перевагами у міжнародному поділі праці та структурою зовнішньої торгівлі.

Ключові слова: міжнародна торгівля, зовнішня торгівля, порівняльні переваги, конкурентні переваги, міжнародний поділ праці.

Надзвичайно важливою сферою міжнародної економічної діяльності країн та матеріальною основою світогосподарських зв'язків є міжнародна торгівля. Вона була історично першою і залишається основною формою зв'язку між товаровиробниками і споживачами різних країн, який виник в результаті розвитку міжнародного поділу праці (МПП). За оцінками директора Гарвардського інституту міжнародного розвитку проф. Дж. Сакса міжнародна торгівля складає сьогодні 80% усіх міжнародних економічних відносин і забезпечує всезростаючу інтеграцію світового господарства.

Проблеми виходу економічної діяльності країни за межі національних кордонів перебувають у центрі уваги дослідників ще із часів середньовічної Європи. Як свідчать наукові джерела, меркантилісти були першими, хто спробував з'ясувати, як за допомогою міжнародної торгівлі можна збагатити націю. Економічні зв'язки між країнами у сфері товарного обміну меркантилісти зводили до того, що “двома головними засобами збагачення нації стали обмеження ввезення та заохочення вивезення товарів” [1, с. 274]. Це мало забезпечити позитивне сальдо торговельного балансу і створити умови для приросту національного багатства, тобто для економічного зростання країни. Таким чином, концепція меркантилізму була першою спробою створити теорію міжнародної торгівлі, що погоджувала б зовнішньоторговельні відносини країни із її внутрішньоекономічним розвитком та економічним зростанням, саме вона заклала основи сучасної зовнішньоторговельної політики протекціонізму.

А. Сміт, М. Балудянський, Д. Рікардо, Е. Гекшер, Б. Олін, В. Тимошенко, П. Кругман, М. Корден, П. Семюельсон, М. Портер та багато інших відомих вчених-економістів у різні часи вивчали проблематику міжнародної торгівлі через взаємодію економік різних країн. Більшість дослідників відповідь на запитання, чому країна є суб'єктом міжнародних торговельних відносин і як така може експортувати одні товари, а імпортувати інші, як правило, зводять до посилання на переваги країни, які вона має у МПП [2; 1, с. 85]. В основі економічних теорій, які з'ясовують різні аспекти міжнародного товарообміну, лежить аналіз джерел порівняльних переваг країн та динаміка їх змін під впливом різних чинників.

Згідно із теорією порівняльної переваги, коли країна спеціалізується відповідно до структури своїх порівняльних витрат, вона досягає ефективного розподілу ресурсів і, завдяки цьому, – збільшення свого реального національного доходу. Ще А. Сміт говорив, що “коли якась чужа країна може постачати нам якийсь товар за дешевшою ціною, ніж ми самі в змозі виготовляти його, набагато краще купувати його в неї за деяку частину продукту нашої власної промислової праці, застосованої у тій галузі, у якій ми маємо певну перевагу” [1, с. 278]. Однак формулювання на основі його теорії абсолютної переваги принципу порівняльної переваги, що став гордістю всієї економічної думки, належить Д. Рікардо. Виражені у цінах відмінності у продуктивності праці або у рівнях порівняльних витрат країн є тими чинниками, які визначають напрям спеціалізації їх народного господарства і умови зовнішньої торгівлі. Іншими словами, підставою для виникнення та розвитку міжнародної торгівлі може бути винятково різниця у відносних витратах виробництва цих товарів, незалежно від абсолютної величини цих витрат.

Для пояснення основ зовнішньої торгівлі теорія порівняльних переваг, як зазначають науковці [3, с. 57], має надзвичайно високий ступінь узагальнення. Її можна широко застосовувати до проблем розміщення ресурсів незалежно від того, чи мова йде про приватну особу, країну, кілька країн чи багатопрофільне підприємство. Методологія теорії може бути використана до будь-якого процесу, що базується на логіці вибору, її можна розглядати як один із головних триумфів абстрактної економічної думки, що виходить далеко за межі важливості проблеми міжнародної торгівлі, до якої вона уперше була використана. Модель порівняльної переваги стає складнішою при збільшенні кількості товарів і країн, але логіка її аналізу залишається незмінною.

Подальшого свого розвитку теорія порівняльних переваг набула у неокласичних теоріях міжнародної торгівлі. Беручи до уваги усі чинники виробництва, що впливають на товарну номенклатуру й обсяг міжнародної торгівлі, шведські науковці Е. Гекшер та Б. Олін зосереджують увагу на їх пропорційності під час виробництва товарів у різних країнах. Основним припущенням цієї теорії є різна фактороінтенсивність окремих товарів та

різна факторонасиченість окремих країн. У такому випадку вирішальним чинником порівняльної переваги країни є відносно забезпечення її тими чи іншими чинниками виробництва. Мінімальна відмінність у такому забезпеченні між країнами є достатньою умовою для взаємовигідної торгівлі між ними [3, с. 60-61]. Поки існують відмінності у забезпеченні ресурсами, доти зберігатиметься різниця у відносних вартості і ціні, що є підвалиною торгівлі на основі порівняльної переваги.

Розглянені вище концепції міжнародної торгівлі стосуються торгівлі на певний момент часу і не враховують того, що порівняльна перевага будь-якої країни є явищем динамічним. На початку своїх досліджень А. Сміт говорив про “природну” і “придбану” або “набуту” переваги. Він зазначав: „...не має жодного значення, чи є ті переваги, що їх має одна країна порівняно з другою, природними або придбаними. Оскільки одна країна має такі переваги, а друга позбавлена їх, для останньої завжди буде вигідніше купувати в першої, а не робити самій” [1, с. 279]. Як правило, порівняльна перевага у рикардівській теорії і теорії Гекшера-Оліна базується на “природній” перевазі, тобто на історичних, кліматичних, географічних відмінностях у продуктивності праці, забезпеченості країн основними чинниками виробництва. Але порівняльна перевага може бути досягнена із плином часу, завдяки еволюції життєвого циклу продукту, розвитку новітніх технологій, змінам у забезпеченні чинниками виробництва та зростанню доходів від ефекту масштабу.

Проведений нами аналіз свідчить про безпосередній зв'язок між рівнем економічного розвитку країни, наявністю у неї певних порівняльних переваг та структурою її зовнішньоторговельного обороту. Так, у формуванні товарної структури міжнародної торгівлі країн, що розвиваються, домінує використання природних порівняльних переваг. Особливе місце серед цих країн займають нафтодобувні та сільськогосподарські країни, які здебільшого реалізують свою одну-єдину природну порівняльну перевагу. Набуті порівняльні переваги формують товарну структуру зовнішньої торгівлі промислово розвинутих країн.

Альтернативні теорії зовнішньої торгівлі, які набули розвитку у другій половині ХХ ст., доводять, що країни мають порівняльну перевагу у тих галузях промисловості, в яких їхні підприємства лідирують у технологіях. Можна очікувати, що зміни порівняльної переваги ставатимуть ще динамічнішими в міру того, як технологічний прогрес прискорюватиметься, імітаційне відставання – зменшуватиметься, а життєвий цикл продукту скорочуватиметься. Згідно із теорією життєвого циклу продукту, порівняльної переваги нового продукту вперше досягають в умовах розвинутої економіки, далі вона поширюється на менш розвинуті країни завдяки міжнародній торгівлі та інвестиціям.

Теорія економії на масштабах виробництва не пов'язана зі теорією співвідношення чинників виробництва і визначає наявність різного рівня монополізації ринків та неоптимального використання чинників виробництва. Зростання дохідності внаслідок збільшення масштабів відбувається тоді, коли виробництво продукції зростає вищими темпами, ніж витрати на нього. Навіть, якщо відносно забезпечення чинниками виробництва було б однаковим в усіх країнах, підґрунтя для торгівлі все одно залишалося б внаслідок недосконалої конкуренції, яка веде до індивідуалізації продукції або зростання дохідності внаслідок збільшення масштабів. Саме ці чинники спонукають внутрішньогалузеву торгівлю, на відміну від міжгалузевої, яку пояснюють Д. Рікардо та теорія Гекшера-Оліна.

Значна частина світових торговельних потоків припадає на внутрішньогалузевий обмін, тобто експорт та імпорт товарів, що належать до однієї й тієї самої товарної групи. Цей сектор міжнародної торгівлі досить детально проаналізовано в альтернативних концепціях міжнародного обміну. На думку експертів [4, с. 135-136; 5, I; с. 182-184], поява та розвиток внутрішньогалузевої торгівлі, під якою розуміють обмін між країнами диференційованими продуктами однієї галузі, зумовлені: диференціацією продуктів, географічним розташуванням виробництва і споживання, динамічним ефектом масштабу виробництва, рівнем агрегування товарної групи (або товарної позиції). Рівень розвитку внутрішньогалузевої торгівлі залежить від рівня доходу на душу населення, інтегрованості національних економічних комплексів, величини сальдо зовнішньої торгівлі, ступеню економічного розвитку країни і т.п. Як засвідчує міжнародний досвід, найвищий рівень внутрішньогалузевої торгівлі притаманний країнам, які мають спільні кордони або близьке розташування. Вимірювання внутрішньогалузевої торгівлі дає можливість аналізувати динаміку змін зовнішньоторговельного обороту та порівнювати тенденції зміни його структури у різних країнах на певну дату або за певний період [4, с. 138-140].

Проведене вище дослідження теорії порівняльної переваги та джерел її видозмін сосується, головним чином, країн, національних економік, проте суб'єктами міжнародної торгівлі є, насамперед, окремі господарюючі одиниці або їх об'єднання – підприємства, фірми, корпорації і т.п. На сьогодні ще дуже мало зарубіжних та вітчизняних наукових досліджень присвячені проблематиці формування конкурентних переваг окремих підприємств на зовнішньому ринку. Порівняльної переваги підприємству чи фірмі, на відміну від країни, досягти важко, але, якщо така фірма веде свою діяльність у різних країнах згідно із порівняльною перевагою кожної з них, то вона досягає так званої конкурентної переваги, дослідженню якої присвячені роботи М. Портера, А. Ругмана, Дж. Данінга. На основі таких міркувань можна стверджувати, що говорити про конкуренцію між країнами не зовсім правильно, оскільки як зазначив М. Портер “на міжнародному ринку конкурують фірми, а не країни” [6, с. 51]. Тому, говорячи про переваги країни у міжнародному середовищі, на нашу думку, варто використовувати термін “порівняльна перевага”, а про переваги підприємств – “конкурентна перевага”.

Інші науковці, зокрема, А. Ругман у своїх дослідженнях аргументують залежність формування конкурентних переваг підприємства від створення і розвитку міждержавних регіональних інтеграційних

угруповань та процесів глобалізації в цілому, а Дж. Данінг підкреслює важливість ролі іноземних інвестицій у цьому процесі [7; 8].

Сучасні теорії міжнародної торгівлі тісно пов'язані із концепціями багатонаціональних корпорацій (Р. Сагден, Т. Кук, Ф. Рут та ін.), формування яких зумовлене могутньою експансією цих корпорацій на світовий ринок та стосуються, насамперед, дослідження особливостей внутрішньофірмової торгівлі (торгівля між підрозділами однієї корпорації, які розташовані у різних країнах світу).

Отже, кожний новий виток розвитку еволюції наукового вчення означав поглиблення знань про міжнародну торгівлю, розширення меж і глибини її дослідження й підвищення рівня обґрунтування з одночасним збереженням основних постулатів про вільну торгівлю, активний зовнішньоторговельний баланс.

Ефективність функціонування національної економіки у багатьох аспектах залежить від глибини її участі у міжнародному поділі факторів виробництва та ступеня її інтеграції у світове господарство. Зростання взаємозалежності країн і взаємообумовленості національних господарських комплексів посилює вплив економічних процесів, що відбуваються в окремих країнах, на економіку інших країн через механізм зовнішньої торгівлі. Саме у зовнішній торгівлі країна реалізує свій внутрішній економічний потенціал, розширює свої можливості щодо виходу на міжнародні ринки, вона дає країні імпорту продукцію, що сприяє її економічному зростанню, завдяки їй країна позбується внутрішнього дефіциту товарів і долає негативні наслідки господарювання, спричинені невеликими розмірами її внутрішнього ринку. Зовнішня торгівля дає змогу обмінювати товари із меншим потенціалом зростання на товари із більшим потенціалом зростання, що прискорює суспільний прогрес завдяки заощадженню зусиль.

Економісти відзначили також вплив зовнішньої торгівлі на пропозицію внутрішнього виробничого фактора, особливо на нагромадження капіталу. Реальні доходи зростають завдяки ефективнішому розміщенню ресурсів, пов'язаному із зовнішньою торгівлею, в результаті чого збільшується спроможність заощаджувати [3, с. 80]. Зовнішня торгівля збільшує обсяги ринку і можливості поділу праці, дає змогу ширше використовувати техніку, стимулює інновації, допомагає долати технічну відсталість, підвищує продуктивність праці і в цілому забезпечує країні, що є активним учасником світового господарства, збільшення прибутків та подальший економічний розвиток.

Умови зовнішньої торгівлі країни (відношення цін експорту до цін імпорту) також мають велике значення, оскільки чим кращими є умови торгівлі, пов'язані із певним торговельним балансом, тим вищими стають реальні доходи країни, бо купівельна спроможність одиниці її експорту зростає. Натомість, якщо значну частку доходів країни витрачають на імпорт і умови її торгівлі погіршуються, тоді життєвий рівень населення значно знизиться. Зміна умов зовнішньої торгівлі є підсумковим індексом основних чинників, таких як зміна продуктивності, ціна факторів виробництва та умови попиту.

Важливу роль відіграє зовнішня торгівля у конкурентному стимулюванні ринкового середовища всередині країни: сам факт того, що іноземні виробники мають змогу пропонувати свої товари внутрішнім покупцям та претендувати на традиційні сфери збуту національних підприємств, змушує останніх дбати про технологічне оновлення, модернізацію виробництва, покращення якості продукції та застосування прогресивніших методів менеджменту і маркетингу. Так само важливим є стимулюючий вплив, який породжує для вітчизняних товаровиробників можливість їх виходу на зовнішні ринки та отримання там прибутків. Здатність країни, її господарюючих суб'єктів проводити ефективну політику на світових товарних ринках є найкращим індикатором та ключовим фактором міжнародної конкурентоспроможності її економічного комплексу. Отже, перспективи ефективного економічного розвитку України тісно пов'язані із процесами, що відбуваються у світовому господарстві. У сучасній високо розвиненій і диференційованій економіці без відповідного ступеня інтеграції у систему світогосподарських зв'язків просто неможливий такий економічний розвиток, який би дозволив не відставати від нових технологій виробництва, дотримуватись технічних, екологічних та інших стандартів, відповідати міжнародним критеріям якості та конкурентоспроможності, які постійно посилюються. Тому одним із найважливіших вихідних методологічних принципів розвитку та формування позитивної динаміки зовнішньої торгівлі України при включенні у світове господарство, як справедливо зазначає проф. І. Пузанов, має бути підхід до названої проблеми не з точки зору наявної структури економіки, а з точки зору потреб та тенденцій розвитку сучасного світового господарства [9, с. 154].

Дослідження проблем зовнішньоторговельних зв'язків України та побудова їх ефективної моделі повинні ґрунтуватися на здобутках загальної теорії міжнародної торгівлі, національних та історичних традиціях, а також власних завданнях нашої країни щодо розбудови сучасної ринкової економіки. Україна має визначити і стабілізувати своє місце у світовому економічному просторі, довести свою економічну необхідність іншим країнам та інтеграційним об'єднанням, міжнародним корпораціям та світовій громадськості в цілому, а також знайти сприятливу форму використати їхні порівняльні та конкурентні переваги із максимально позитивним ефектом для себе.

1. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. – К.: Port – Royal, 2001. – 593 с.
2. Рокоча В. В. Міжнародна економіка: Навчальний посібник: У 2-х кн.; Кн. I: Міжнародна торгівля: теорія та політика. – К.: Таксон, 2000. – 320 с.

3. Майер Дж., Олесневич Д. Міжнародне середовище бізнесу: конкуренція та регулювання у глобальній економіці. – К.: Либідь, 2002. – 703 с.
4. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі. – К.: Основи, 2000. – 241 с.
5. Киреев А.П. Международная экономика: В 2-х ч.; Ч. I. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. – М.: Международные отношения, 2000. – 416 с.
6. Портер М. Международная конкуренция. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
7. Dunning J. The Globalization of Business. – London: Routledge, 1993.
8. Rugman A., Cruz D. Fast Forward: Improving Canada's International Competitiveness. – Toronto: Kodak Canada Inc, 1991.
9. Пузанов І. Формування умов зовнішньої торгівлі України: Монографія. – К.: Знання України, 2002. – 162 с.

THE FOREIGN TRADE AT THE LIGHT THEORIES OF INTERNATIONAL ECONOMY

Oksana Zhuk

Lviv National University named after Ivan Franko

In the article the analysis of evolution of looks and conceptions of different scientific schools is conducted in relation to essence of the external trading and determination of its role in the economy growing. Dependence is grounded between economic development of country and its advantages in the international division of labour.

Key words: international trade, foreign trade, competitive advantages, comparative advantages, international division of labour.